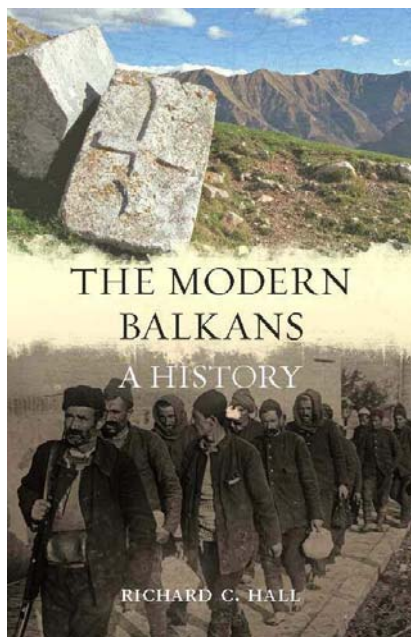

Berencsi Gábor: A modern Balkán története

Richard C. Hall: *The Modern Balkans – a History*

Reaktion Books, London, 2011
208 oldal

A recenzió alapjául szolgáló könyv 2011-ben jelent meg *The Modern Balkans – a History* címmel Richard C. Hall történészprofesszor tollából. A szerző arra tesz kísérletet, hogy több mint kétezer évre visszamenőleg bemutassa azon történelmi eseményeket, melyek a Balkán-félsziget népeinek és államalakulatainak a sorsát, fejlődését nagyban befolyásolták és

befolyásolják mind a mai napig (az első szláv államok létrejöttétől a kücsük-kajnardzsi békén át a Daytoni megállapodásig). Hall professzornak sikerült megtalálnia azt az egyensúlyt, ami egy ilyen hosszú időszak felöleléséhez elengedhetetlen: tulajdonképpen bemutat minden lényeges eseményt, ugyanakkor sehol nem vész el a részletekben. A könyv a sok feltüntetett tulajdonnév és évszám ellenére olvasható, a leírtak megértését helyenként térképvázlatok segítik. A mű kilenc, nagyságrendileg azonos hosszúságú fejezetre tagolódik, azonban az egy-egy fejezet által bemutatott korszak folyamatosan rövidül, azaz a leírás egyre részletesebb lesz.

Az első fejezet a Balkán természetföldrajzáról, topográfiájáról szól. Hall professzor megállapítja, hogy a magas hegylécok sokasága nem kedvez sem a mezőgazdasági termelésnek, sem a kereskedelemnek, ellenben elősegíti a kis helyi közösségek és identitások megszilárdulását, a „kulturális mozaik” kialakulását. Ebből következően a térségben soha nem alakult ki erős földbirtokos réteg és politikai értelemben vett egység is ritkán valósult meg. A fejezet végére kiderül az Olvasó számára, hogy a Balkán-félsziget földrajzi kiterjedésének pontos meghatározása korántsem egyszerű feladat, mivel a kulturális és földrajzi határok meglehetősen ritkán esnek egybe. Ha a keleti határvonalnak a Dunát tekintjük, akkor

Havasalföld és Moldva „marad ki”, ha viszont a Kárpátok vonulatánál húzzuk meg a határt, akkor az ortodox román többségű Erdély nem tartozik a Balkánhoz. Utóbbi besorolása azért sem egyértelmű, mert Magyarországon keresztül szorosan kötődik Közép-Európához (is). A nyugati határvonal lehet(ne) a Száva folyó, ez a meghatározás azonban nyitva hagyja Dalmácia hovatarozásának kérdését: korábban itt olaszok és ortodox szlávok éltek, mára viszont a katolikus horvátok kerültek többségbe. Szlovénia besorolása sem egyszerű: évszázadokon át a Habsburg birodalom szerves részének számított, és csak 1918 és 1991 között, a két jugoszláv államban tartozott politikailag a Balkánhoz.

A régió földrajzi–kulturális bemutatásának konklúziója az, hogy a „Balkán” terminushoz a közgondolkodásban az elmaradottság és az átláthatatlan bonyolultság nem éppen pozitív kicsengésű fogalmak kapcsolódnak. Éppen ezért sokkal elegánsabb a Délkelet-Európa kifejezés használata, különösen napjainkban, amikor valamennyi érintett állam az Európához (és az Európai Unióhoz) való tartozást jelölte meg célkitűzésként.

A második fejezet az ókori görögök megjelenésétől egészen 1804-ig tekinti át a Balkán-félsziget történelmét. Ettől a fejezettől kezdve a szerző stílusa teljes mértékben tárgyilagos, mellőz mindenféle latolgatást és értékelést. Bemutatja a cirill írásmód kialakulását, a kereszténység elterjedését, az első bolgár állam és Bizánc vetélkedését. Kiemelendő, hogy ebben az időszakban alapították azokat a szellemi és kulturális központként is funkcionáló kolostorokat (például az Athosz-hegy, Rila és Dečani), melyek később – a nemzeti ébredések korában – a görög, a bolgár és a szerb nemzettudatnak is szerves részét képezték.

Kulturális és vallási értelemben hiába volt viszonylag kevés különbség a balkáni népek között, nem tudtak összefogni az egyre erősödő közös ellenség, a törökök ellen. A sorozatos katonai vereségek (Marica, Rigómező, Nikápoly) megpecsételték a térség sorsát. A teljes megszállást csupán késleltette Timur Lenk 1402-es ankarai győzelme az oszmán csapatok felett. A 15. század második felétől a 19. századig a térség történelme folyamán először állt egységes fennhatóság – török uralom – alatt.

Paradox módon éppen az egységes uralom időszakában alakult ki egy máig meghatározó törésvonal a muszlim vallás térnyerésének köszönhetően. Albániában, Boszniában és Bulgáriában tömegesen tértek át az iszlám vallásra, mivel ez alacsonyabb adókat és jobb szociális státuszt jelentett. A szerző ezen a ponton a magyar történelemből jól ismert fogalmakkal (millett-rendszer, szpáhi, janicsár) részletesen ismerteti az oszmán birodalom működését és belső berendezkedését. Kiemeli, hogy a milletek vallási alapon szerveződtek,

semmilyen egyéb megkülönböztetés nem volt a délszláv népek között, hiszen a nemzetiség fogalma ekkor még ismeretlen volt.

A török birodalom hanyatlásával párhuzamosan, Nagy Péter orosz cár (1682-1725) uralkodásától kezdve az orosz uralkodók igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat a Balkánra. Az első kézzel fogható eredmény az 1774-ben aláírt kücsük-kajnardzsi orosz–török békeszerződés volt, melyet az oroszok (és az ortodox délszlávok) úgy értelmeztek, hogy az orosz uralkodónak joga van fellépni a török uralom alatt élő ortodox felekezetek védelme érdekében. Hall professzor megállapítása szerint ekkor alakult ki egyfajta orosz–szerb *special relationship*. Az oroszok legfőbb riválisa a balkáni befolyásszerzésben a Habsburg birodalom lett.

A könyv harmadik fejezete a nemzeti ébredések korát és a felvilágosodás liberális eszméinek terjedését mutatja be 1804-től 1878-ig. Első ízben tapasztalható a Balkánon ekkor, hogy a politikai elit Kelet helyett Nyugatról kap inspirációt: a modern nyugati nemzetállamok sikeressége éles ellentétben állt a török birodalom hanyatlásával. Hirtelen fontos és szükséges lett nyugati típusú nemzetállamok kialakítása, amihez viszont meg kellett határozni a nemzethez tartozás „alapkövetelményeit”. Végig követhetjük a térség államaiban az irodalmi nyelv kialakításának folyamatát (többek között Micu-Klein, Vuk Karadžić és Ljudevit Gaj munkásságát), a Karađorđe-féle, első igazán jelentős törökellenes felkelést (1804), majd a görög szabadságharcot. 1830-ra Görögország önálló állam lett, Szerbia pedig autonómiát kapott a török birodalmon belül.

A háborúk kora ezzel azonban korántsem ért véget. Az immáron sokadik orosz–török háborút lezáró 1877-es San Stefano-i békeszerződés jelentős mérföldkő a balkáni államok függetlenné válásában (azzal együtt is, hogy a politikai határvonalakat az 1878-as berlini kongresszuson – főként francia és brit nyomásra – jelentősen átrajzolták). A bolgár nacionalizmus legfőbb vágya a San Stefanóban megkapott területek visszaszerzése lett.

A negyedik fejezet az 1878-tól 1918-ig terjedő korszakot öleli fel. Az időszak hangulatát jól jellemzik az állandósuló törökellenes megmozdulások és az egyre erősebb és látványosabb orosz–Habsburg vetélkedés. Bosznia-Hercegovina okkupálása felbőszítette a szerbeket és meglehetősen hosszúra nyúló belpolitikai válságot okozott. Az Obrenovićok a századfordulón belebuktak a folyamatos viszálykodásba (az uralkodó és felesége gyilkosság áldozata lett), így a hatalom Karađorđević Péter, a nagy Karađorđe unokájának a kezébe került. Uralkodása alatt Szerbia egyértelműen oroszbarát lett.

A formálódó nemzeti identitásokhoz természetesen területi igények is kapcsolódtak, melyek jelentős átfedést mutattak. A legrosszabb helyzetben a macedónok voltak, akiket a

szerbek szerbnek, a bolgárok bolgárnak, a görögök pedig görögnek tekintettek.¹ A Balkán-háborúban a marakodás odáig vezetett, hogy a korábbi szövetségesekből a „zsákmányszerzés” után ellenségek lettek. Az első világháború eseménytörténete és pusztítása nem szorul magyarázatra. Összességében 1912 és 1918 között 710.000 balkáni katona vesztette életét (ehhez jönnek még a sebesültek és a hontalanná válók). Ugyanakkor a világháború befejeződése után a külföldi katonák döntő többsége távozott a Balkánról, így – a wilsoni elvekkel összhangban – a kor politikai elitjének lehetősége nyílt sorsát saját kezébe venni.

Az ötödik fejezet a Balkán-félsziget két világháború közötti történelmét mutatja be. Az ezt megelőző bő fél évtized háborúival Bulgária, Görögország, Románia és Szerbia is nyert némi területet, valamint létrejött egy albán állam. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttében egyrészt az illirizmus elterjedése, másrészt a Habsburg és/vagy olasz befolyás megakadályozása játszott domináns szerepet. Hamar kiderült azonban, hogy a Karađorđević-dinasztia leginkább a szerb érdekeknek megfelelően uralkodik a közös királyságban.

Az új államalakulatok infrastruktúrája lepusztult volt, gazdasági nehézségekkel küzdöttek. A törökökkel lakosságcsere-egyezményt kötő görögöket kivéve mindenhol voltak számottevő kisebbségi csoportok.²

Annak ellenére, hogy számos területi igény még mindig fennállt a balkáni államok között, 1934-ben Görögország, Törökország, Románia és Jugoszlávia aláírta a Balkán Paktumot, amelyben rögzítették az első világháborúval kialakuló status quót. 1938-ra a szerződés kifulladt, legfőbb célját soha nem tudta teljesíteni.

A második világháború előestéjén a Balkánt három hatalom fenyegette: az olasz, a német és a szovjet. A náci Németországhoz egyre szorosabb kötelék fűzte az egyre autoriterebbé váló rezsimeket.

A hatodik fejezet a II. világháború balkáni eseménytörténetét dolgozza fel. Jugoszlávia és a teljes Balkán német megszállása a magyar szerepvállalás miatt ismert. A csetnikek, a partizánok és az usztasák tevékenysége sem szorul részletes bemutatásra. A fejezet azzal a gondolattal zárul, hogy a háború előtti politikai rendszerek bukása és a szovjet típusú kommunizmus megjelenése egyszerre ébresztett reményt és szült félelmet a balkáni népekben.

A hetedik fejezet a kommunizmus térnyerését és megerősödését mutatja be 1945-től 1953-ig. Hall professzor megjegyzi, hogy a kommunizmusnak három szempontból sem voltak meg az előfeltételei a Balkánon: 1) nem volt igazi iparosodás; 2) a kisparaszti birtokos réteg

¹ Az etnikai mozaik kialakulását jól jellemzi, hogy abban a három vilajetben, amely Macedóniát alkotta, éltek ortodox szlávok, ortodox görögök, ortodox albánok, muszlim törökök, muszlim szlávok, muszlim albánok és zsidók is.

nem akart szövetkezetesítést; 3) az ortodox egyház erős, a mindennapi életre is kiterjedő befolyással bírt. Hozzá kell azonban tenni, hogy az egyházi vezetők már kompromittálódtak a világháborút megelőző autoriter rezsimek támogatásával.

A kommunisták hatalom-átvételi technikája a magyar történelemből szintén ismert. Létrejön a második jugoszláv államalakulat Tito vezetésével hat tagköztársaságból és két autonóm tartományból. Bosznia-Hercegovina és Macedónia tagállami státusza önálló identitásuk első elismerése volt történelmük során. Jugoszlávia mellett létrejött az önálló Albánia is. Görögország lett a térség egyetlen állama, amely a polgárháborút nem kerülte el, a kommunista uralmat azonban igen.

A kommunista Jugoszlávia önállóságának (az „önigazgatási szocializmusnak”) egyik alapja a szovjet–jugoszláv vita és a Jugoszláv Kommunista Párt „kiközösítése” volt. Említésre kerül ugyan, de talán nincs eléggé kihangsúlyozva a könyvben, hogy a jugoszláv területeket nem a Vörös Hadsereg szabadította fel, ennél fogva nem is voltak szovjet katonák Jugoszláviában.

A nyolcadik fejezet a Sztálin 1953-as halálától 1985-ig terjedő korszakot mutatja be. A szovjet és a jugoszláv pártvezetés kibékült egymással, a desztalinizáció jegyében Hruscsov szovjet pártfőtitkár nagyobb önállóságot ígért a csatlós államoknak. A Szovjet Kommunista Párt XX. Kongresszusán meghirdetett szabadság korlátait az ’56-os magyar forradalom leverése mutatta meg. A terror és a közvetlen moszkvai irányítás csak enyhült, de meg nem szűnt. A szovjet befolyást az 1955-ös Varsói Szerződés intézményesítette.

1954-ben Törökország, Görögország és Jugoszlávia a bledi szerződéssel megpróbálták felújítani az 1934-es Balkán Paktumot, azonban akárcsak elődje, ez a szerződéses rendszer is összeomlott.

Albánia sajátos külpolitikát folytatott ebben az időszakban: Enver Hodzsa eleinte a Szovjetunió kegyeit kereste, majd az 1960-as évektől Kínáét. 1975-ben egyedüli európai államként Albánia hiányzott a Helsinkai Konferenciáról. Az 1970-es évek végére azonban Kína kilépett a nemzetközi elszigeteltségből, így már nem volt szüksége albán szövetségesére. Hodzsa egyedül maradt, országa befelé fordult.

Bulgária Todor Zsivkov vezetésével végig hű szovjet szövetséges maradt, Romániában Gheorghiu-Dej keményvonalas vezető maradt a desztalinizáció ellenére is. Utóda, Nicolae Ceaușescu eltávolodott a szovjet pártvezetéstől, és országa kimaradt az 1968-as prágai

² Jugoszláviában nem volt többségi nemzet, noha a szerbek voltak a legtöbben.

intervencióból is. A terror továbbra sem enyhült azonban, ezért Ceaușescu gyakran mondták, hogy „külföldön Tito, otthon Sztálin”.

Tito Jugoszláviájában a macedónok és a bosnyákok igyekeztek élni a felkínált lehetőséggel és kialakítani önálló identitásukat. Ennek érdekében új macedón irodalmi nyelvjárást választottak (ami kevésbé hasonlított a bolgárhoz), valamint szakítottak a szerb ortodox egyházzal, és önálló vallási központot alapítottak Szkopjében. 1968-ban a jugoszláv kormány a bosnyákokat nemzetiségük alapján ismerte el önállónak, nem vallási alapon.

A nemzetiségi ellentétek már Tito életében jelentkeztek (például amikor 1971-ban horvát értelmiségiek a horvát nyelv különállóságának kimondásáért tüntettek), halála után (1980) azonban felerősödtek a problémák. Ugyanebben az időszakban Bulgáriában a diktátor lányának, Ludmilla Zsivkovnak vezetésével kulturális nacionalista program indult, melynek középpontjában az „1300 éves bolgár államiság” állt, Ceaușescu a „Kárpátok Géniuszának” nevezte magát. A szovjet hegemonia időszakában ugyan nem tört ki háború, ám a rendszer korántsem volt stabil.

A kilencedik fejezet 1985-től napjainkig tekinti át a térség történelmét. A gorbacsovi szovjet reformok nyomán Bulgáriában békésen, Romániában véráldozattal távolítják el a pártvezetőket a hatalomból. Jugoszláviában újjáéled a (szerb) nacionalizmus, hatalomra kerül Slobodan Milošević. Híres-hírhedt 1989-es beszédét követően megnyirbálták a két autonóm tartomány jogköreit. Szlovénia kiválása még elfogadható volt a számára, hiszen itt nem éltek szerbek, a terület nem tartozott a nagyszerb elképzelések célterületei közé. A horvát függetlenségi törekvések azonban már véres háborúhoz vezettek. A háború áterjedt Boszniára is, ahol a II. világháború óta nem látott pusztítás ment végbe. Az 1995-ben aláírt Daytoni megállapodás idejére a CIA becslései szerint 81.500 katona és 156.000 civil veszítette életét a délszláv háborúban. Ezen felül 900.000 ember menekült el Boszniából és 1.300.000 fő lett belső migráns.

Ehhez képest Macedónia kiválása békésnek minősül: a Görögországgal folytatott név vita agresszióba nem torkollott, igaz, a lakosság harmadára rúgó albán kisebbséggel voltak összecsapások.³ A helyzetet a 2001-es ohridi megállapodás rendezte.

Az 1990-es évek második felében Koszovó került a nemzetközi közösség figyelmének középpontjába. A Koszovói Felszabadítási Hadsereg megalakítása, felfegyverzése, a szerbekkel kialakuló fegyveres konfliktus együttesen vezettek az 1999-es NATO-bombázásokhoz. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1999. június 10-én fogadta el a mai napig sok vitát kiváltó 1244. számú

³ Macedónia első elismerője éppen Bulgária volt.

határozatát a konfliktus rendezéséről. Milošević rendszere 2000-ben megbukott, így Szerbia is elindulhatott a demokratizálódás útján.

A 2000-es évek elején Montenegró fokozatosan távolodni kezdett Szerbiától, 2006-ban pedig kikiáltotta függetlenségét. 2008-ban a koszovói albán vezetés is követte példájukat.

A könyv azzal zárul, hogy napjainkban a térség valamennyi országa politikai-gazdasági-kulturális értelemben egyaránt Nyugat-Európához (a gyakorlatban az Európai Unióhoz) kíván tartozni, beindult a demokrácia terjedése, a modern technológiai vívmányok (telekommunikációs eszközök) is teret nyernek minden formájukban, minden adottnak látszik tehát a békés növekedésre. Árnyalja ugyanakkor a derűs jövőképet a szegények és a gazdagok közötti szakadék erőteljes növekedése, továbbá a gazdasági válság negatív hatásai. A demokratikus átmenet akkor mérlegét akkor lehet majd megvonni, ha az országok NATO- és EU-csatlakozása megvalósult.